

УДК 94:37.018.3:314.422.2-053.3(477.64-2)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-11>**Шугальова Інна,**

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Національний музей Голодомору-геноциду
shug_im@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2397-0611

Молдавський Роман,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу усної історії Голодомору,
Національний музей Голодомору-геноциду
mold1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2397-0611

ДІТИ-ПІДКИДНІ В УСРР НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

У статті проаналізовано долі дітей, яких батьки підкидали до дитячих притулків у роки Голодомору-геноциду. Визначено причини та масштаби даного асоціального явища. На прикладах життєвого шляху окремих свідків показано посттравматичний досвід дітей, які стали жертвами підкидування. Автори використовували в роботі міждисциплінарну методологію, застосовавши мікроісторичний, психологічний інструментарій, а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу та принципи історичного підходу

Мета статті – аналіз причин і стрімкого поширення такого асоціального явища, як діти-підкидні, з'ясування джерел поповнення даної категорії, рефлексії щодо долі підкиднів напередодні та в роки Голодомору-геноциду. Завданнями статті є визначення причин і масштабів підкидування дітей у роки Голодомору 1932–1933 рр., з'ясування долі підкинутих малят та аналіз посттравматичного синдрому для дітей, що виявилися підкиднями в роки Голодомору.

У ході дослідження автори дійшли висновку, що сотні тисяч українських дітей, яких батьки намагалися врятувати, приводячи їх до дитячих притулків і там залишаючи, стали жертвами Голодомору. Найди, яким вдалося вижити, майже все життя сподівалися, що батьки їх заберуть у родину, вони знову відчують родинне тепло та материнську любов. Більшість цих сподівань залишилися *Fata morgana*. Дітей виховували в державних інтернатах з їх злиденністю, байдужістю та ідеологічною зашарпаністю.

Голодомор назавжди трансформував українську ідентичність, оселив страх у свідомості людей, що його пережили, наніс непоправну психологічну травму дітям, на очах яких помирали рідні люди, малятам, яких батьки, намагаючись урятувати, підкидували до сиротинців, але й дитячі притулки в роки Голодомору стали конвеєрами дитячої смерті, назавжди забравши життя найневинніших жертв Голодомору-геноциду – дітей.

Ключові слова: геноцид, Голодомор, діти, жертви, найди, підкидні.

У сучасному суспільстві існує практика захисту прав дитини. Проте мусимо констатувати, що не завжди ювенальна система є дієвою та ефективною. Значний відсоток дітей є безпритульними, ще більша кількість відноситься до категорії соціальних сиріт або зазнає домашнього насильства. На даний момент більш-менш унормованою є лише практика відмови батьків від новонароджених, що мінімізувало прецеденти підкидування дітей, при цьому органами юстиції все ще фіксуються випадки викидування дітей: їхні тіла знаходять на вокзалах, смітниках, посадках¹, хоча зауважимо, що такого роду прецеденти є поодинокими й ретельно розслідуються органами поліції.

¹ Тіло немовляти на звалищі знайшли собаки. *Галицький кореспондент*. 2013. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://gk-press.if.ua/x8366/> [11. 02. 2013].

Традиційне українське суспільство відзначалося дбайливим ставленням до дітей: батьки чекали на їх народження, їх плекали в родині, до них ставилися з ніжністю. Разом із тим існувала й категорія дітей, народжених поза шлюбом. До них, як і до їхніх матерів, ставлення громади було негативним. Дітей називали байстрятами, найдами, підкиднями. Доля зазвичай не балувала їх: образи, кпини, приниження досить часто спіткали цих малят. Втім, позашлюбні діти, від яких відмовлялися матері, були нечастим явищем для модерної доби української історії.

Зростання прецедентів відмови та підкидування дітей припадає на початок ХХ ст.: імперська модернізація, урбанізація стали причинами збільшення числа позашлюбних народжень та відмови матерів від малят. Проте за інерцією зберігалася певна анонімність: жінки могли принести немовля до сиротинця (розташованого зазвичай при монастирі) та залишити його на призьбі, а вже потім співробітники притулків забирали дітей на виховання. Більшовицька окупація України суттєво трансформувала ставлення суспільства до інституту шлюбу та сім'ї. Декларування побудови нового суспільства, де жінка буде звільнена від сімейних обов'язків, а дітьми буде опікуватися держава, зумовили моральний колапс: діти, народжені поза шлюбом, часто ставали потенційними підкиднями. Виголошення комуністами голослівних гасел часто не збігалось з реальним життям українського суспільства. Держава не спромоглася налагодити мережу будинків немовляти та сиротинців, що зумовило стрімке зростання числа підкинутих немовлят. А прагнення влади зруйнувати всі традиції та суспільні норми оберталося соціальною руїною, втратою ментального і фізичного здоров'я. У справжню гуманітарну катастрофу явище підкидування переросло в роки Голодомору-геноциду, спричиненого сталінським тоталітарним режимом.

Проблематика дитячої безпритульності в роки масового штучного голоду 1921–1923 рр. та Голодомору розглядалася в дисертаційних дослідженнях Т. Букресва (Букресв Т., 2015; 2019), А. Зінченко (Зінченко А., 2002), О. Паращевіної (Паращевіна О., 2005) та роботах І. Діптан (Діптан І., 1992; 2002). У своїх наукових студіях названі дослідники основну увагу акцентували на причинах та проявах такого асоціального явища, як дитяча безпритульність. Проблема дітей-підкиднів у перелічених роботах розкривалася в контексті дитячої безпритульності та бездоглядності загалом. У попередніх працях ми мимохідь торкалися окресленої проблеми (Шугальова І., Молдавський Р., 2019; Шугальова І., 2020), проте предметом нашого дослідження виступали заклади соціального виховання.

Метою статті є аналіз причин і стрімкого поширення такого асоціального явища, як діти-підкидні, з'ясування джерел поповнення даної категорії, рефлексії щодо долі підкиднів напередодні та в роки Голодомору-геноциду.

Завданнями статті є визначення причин та масштабів підкидування дітей у роки Голодомору 1932–1933 рр., з'ясування долі підкинутих малят та аналіз посттравматичного синдрому для дітей, що виявилися підкиднями в роки Голодомору.

Більшовицька окупація України відбулася у 1919 р. та супроводжувалася нищівною продрозкладкою, що мало наслідком масовий штучний голод 1921–1923 рр., який забрав життя сотень тисяч українських дітей. З початком голоду 1921 р., зумовленого економічною політикою комуністичного режиму, спостерігалось зростання випадків підкидування дітей. Батьки приводили малят до міст, сподіваючись на те, що дитину вдасться врятувати, й залишали там. Протягом 1920-х рр. комуністичний уряд вживав суперечливих і непослідовних заходів щодо розв'язання даної проблеми шляхом створення мережі будинків немовляти та сиротинців. Головна причина неефективності заходів з подолання дитячої безпритульності – це мізерне фінансування закладів соціального виховання й прагнення влади максимально заощадити кошти на утримання й харчування державних дітей. Проблема підкидування дітей в радянській Україні загострилася напередодні Голодомору – у 1930 р. Це пояснюється рядом причин. У містах України, особливо промислових центрах, формувалася нова атмосфера: у суспільстві культивувалися ідеї виховання «нової людини», критикувався інститут шлюбу та родини, влада надала дозвіл робити аборти – все це мало деструктивні впливи на традиційні сімейні

конструкти. У містах, на промислових новобудовах (як-то Дніпробуд) часто виникали спонтанні стосунки, що завершувалися народженням позашлюбних дітей. Досить часто матері підкидували немовлят-безбатченків до сиротинців.

На селі зберігалось домінування традиційно сімейних відносин. Проте наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. селяни вже відчували нестерпний тиск хлібозаготівель, ускладнення ідеологічної обстановки, коли людей безпідставно звинувачували в куркульстві або абстрактному буржуазному націоналізмі (під цю інвективу можна було «притягнути» будь-кого і за що завгодно, оскільки чіткого визначення цього терміна не було). Розкуркулення й арешти батьків зумовлювали той факт, що їхні діти фактично перетворювалися на соціальних сиріт та безпритульних. Найменших матері намагалися віддати до сиротинця, часто просто залишаючи дитину на призьбі притулку.

На початку 1930-х рр. практика підкидання дітей на селі ще не набула поширення. Селяни зберігали традиційно шанобливе ставлення до нащадків і прецеденти такого роду найчастіше траплялися внаслідок політики розкуркулення або арешту селян. До того ж і число сиротинців на селі було незначним, тому, коли матері відважувалися підкинути дитину, вони намагалися вивезти немовля до міста. Там, особливо на новобудовах промислових центрів, інциденти відмови батьків від дітей (частіше позашлюбних) фіксувалися регулярно. Так, лише по Харкову динаміка підкидання малят стрімко рухалася в бік зростання: у 1930 р. було підкинуто 468 малят віком до 2-х років та 88 – віком до 4-х років; у 1931 р. кількість підкидьків віком до 2-х років зросла до 475 дітей та 109 – віком з 2-х до 4-х років; у 1932 р. із січня по квітень (тобто за 4 місяці) підкинутими було 320 малят віком від 0 до 2-х років та 38 – від 2-х до 4-х років². Тобто динаміка щомісяця зростала: в 1930 р. в середньому щомісяця підкидали близько 45-ти осіб, у 1931 р. – вже по 49 дітей, у перші місяці 1932 р. – майже по 90 осіб. Припускаємо, що таке стрімке зростання пов'язано з кількома факторами: насамперед хвилі голоду вже пройшли українськими селами та містами; по-друге, батьки, які підкидали своїх дітей, очевидно, усвідомлювали власну неспроможність утримувати малечу внаслідок соціально-побутових негараздів. Зауважимо, що з-поміж підкидьків фіксувався високий рівень смертності. У 1930 р. по Харкову було зафіксовано 27% померлих з-поміж підкинутих дітей (тобто 151 особа), у 1931 р. – вже 36,5% (213 малят).

Позалаштункові показники були набагато масштабнішими. Не вистачало закладів-розподільників. Наркомат охорони здоров'я (НКОЗ) УСРР у серпні 1932 р. доповідав до головносоцстраху, що в УСРР на квітень 1932 р. діяло 60 дитячих будинків для підкинутих дітей. Вони охоплювали 2935 малят (принаймні на таку кількість вихованців були розраховані). Отже, очевидно, що кількість підкинутих дітей набагато перевищувала можливості їх розмістити.

Наркомат охорони здоров'я повідомляв, що понад 4 тис. дітей передали на патронат, але така практика є малоуспішною, оскільки патрони матеріально не зацікавлені в прийнятті дітей. Наприклад, у Вінницькій області навколо міст Вінниці, Кам'янець, Проскурова, Липовців, Тульчина та Могильова, де працювали будинки немовляти та сиротинці, влітку 1932 р. діяли патронати в прилеглих селах. Коли передавали дітей із сиротинця на патронат, то районні виконавчі комітети (РВК) запевняли, що патрони будуть отримувати від 15 до 20 крб. на дитину на місяць, нібито ці кошти передбачені бюджетом. Вже в серпні 1932 р. стало очевидним, що кошти передбачалися лише на 215 дітей, а передано на патронат набагато більше (Шугальова І., 2020, с. 75–83). Тому діти утримувалися за рахунок «випадкових» (як сказано в документі) джерел. Тобто в умовах посилення хлібозаготівель випадковістю було в принципі віднайдження коштів, отже, на утримання патронованих дітей фінансування виділялося не в повному обсязі, із затримками, що суттєво загострювало ситуацію: голодуючі селяни мали виконувати всі норми здачі хліба й продовольства, платити податки та ще й опікуватися патронованими. У цій ситуації окреслювалася досить закономірна перспектива: патроновані діти йшли з життя у вмираючому селі.

² Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-1962. Оп. 1. Спр. 961. Арк.18.

У доповідній наркомату охорони здоров'я запевнялося, що 70% підкинутих були дітьми застрахованих, а отже, НКОЗ наполягав, щоб головоцстрах включився до роботи щодо організації облаштування підкиднів³. Звідси виникає питання: на яких аргументах базувалося таке твердження медичних чиновників? Чи не мав НКОЗ намір у принципі «відхреститися» від справи підкиднів та перекласти опіку над ними на інші інстанції? Тобто в котрий раз підкреслюється злочинно байдуже ставлення державних органів до дітей, намір урядовців відсторонитися від обов'язку держави опікуватися громадянами, кинути дітей на призволяще й не перейматися їхніми долями.

У справі боротьби з найдами та безпритульними керівництво великих промислових центрів мало на меті насамперед зняти відповідальність із себе. Зокрема, республіканська Теркаса у серпні 1932 р. заявила НКОЗ, що коштів на організацію ліжок для підкинутих дітей немає та навряд чи вони з'являться до кінця поточного року⁴. Дніпропетровський облвиконком під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності заборонив привозити до міста дітей з районів⁵. У грудні 1932 р. чиновники все одно визнали, що підкидьки заповнили місто. Тільки за офіційною статистикою, в яслах м. Нікополя та Олександрії числилося 16 підкидьків, у П'ятихатках – 26. Лікарка одного з притулків Борзни Чернігівської області Клавдія Кирилівна Солодовник згадувала, що місцевий притулок, розрахований на 300 осіб, майже щодня поповнювався підкидьками⁶.

Попри всі устремління влади не допускати селян до міст, явище підкидання дітей у роки Голодомору набуло масового характеру. Враховуючи, що притулки були переповнені, підкинутих дітей туди зараховували не завжди. Після відмови адміністрацією сиротинця прийняти найду значна частина підкинутих дітей опинялася на вулиці, поповнюючи лави безпритульних.

Складну історію свого шляху до дитячого притулку розповіла уродженка Київщини, яка дала інтерв'ю Дж. Мейсу на умовах анонімності⁷: «Скитався [батько очевидиці, який не мав паспорту, та троє його дітей – авт.] по Києві, ...голі, босі й страшенно голодні. І батько вирішив, щоб спасти наше життя... віддати в будинок безпритульних... Тепер, коли ми прийшли в ту контору... то нас не хотіли прийняти, але батько сказав їм таку дуже не, не дуже, не гарну, можливо, для дитячих вух... Історію, так. Ви візьміть тих моїх двох дітей, бо моя жінка є повія. І як тільки я знайду їм яку-небудь другу матір, я їх відразу ж заберу. І вони, очевидно, йому повірили. Можливо в нас, якщо не вірили, то вони зробили вид, що вони вірять. І попрощалися з батьком, ми залишилися з братом у цьому будинку».

У невеликому місті Зіновіївську (нині – Кропивницькому), розташовувався дитячий притулок № 10. Туди настільки регулярно підкидали немовлят, що вихователька у своєму щоденнику втомлено констатувала: «...Чергу прийняла о 12 год. Знов було приведено 4 дітей, малих від 4-х до 8-ми років, вошивих, виснажених, з пухлими ногами, про це складено відповідного акта»⁸. Віра Сударик із Переяславщини описала її перебування в притулку: «У наш дитбудинок дітей під парадні двері підкидали. Вранці дверей не можна було відкрити – східці повно

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. Р 342. Оп.3. Т. 2. Спр. 5047. Арк. 111.

⁴ ЦДАВО України. Ф. Р 342. Оп. 3. Т. 2. Спр. 5047. Арк. 110.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 546. Арк. 19.

⁶ *Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині: Свідчення [Текст] / упоряд. Ю. В. Авраменко, В. М. Гнатюк; ред. О. М. Веселова, В. С. Недбайло; Асоціація дослідників голодоморів в Україні, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. С. 80–83.*

⁷ *Investigation of the Ukrainain famine 1932 – 1933. Oral history project of the commission on the Ukraine famine / edited for the Commission by James E. Mace and Leonid Herets / Adopted by Commission, June 20, 1990. Vol. III. Washington: United States Government Print office. P. 1646–1652.*

⁸ *Голодний мор 1932–1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів: Збірник документів і матеріалів / Ред. кол.: Т. Дмитренко, Т. Чвань, Є. Шустер; Авт.-упоряд.: О. Житков, Л. Равська, О. Трибуцька, Т. Чвань. Державний архів Кіровоградської області. – Кіровоград, 2008. С. 208–209.*

укладено дітьми»⁹. В Уманському будинку дитини, розрахованому на 35 новонароджених, у середині 1932 р. перебувало понад 100 вихованців¹⁰.

Перевантаженість будинків немовляти найдами спостерігалася по всіх регіонах УСРР, охоплених голодом. Наприклад, у Вінницькій області влітку 1932 р. нараховувалося 2 будинки немовлят, 7 будинків дитини (до 4-х роцків), 3 ізолятори. Всі заклади числилися під юрисдикцією наркомату охорони здоров'я, відповідно, звідти мало йти фінансування та здійснюватися контроль за роботою. У серпні 1932 р. всі заклади були перевантажені підкинутими дітьми. У Вінницькому й Славутському будинках немовляти, Могилівському, Кам'янецькому, Гніванському, Бердичівському, Уманському, Лятичівському, Джулінському будинках дитини та у трьох ізоляторах замість 435-ти перебувало 633 найди. Найбільш переповним став Вінницький будинок немовляти, де перебувало 53 новонароджених, а розрахований заклад на 20 немовлят. Також надмірна перевантаженість спостерігалася в Немирівському, Брацлавському та Тульчинському дитячих ізоляторах, де організовано було лише 5 стаціонарних ліжок (всі у Тульчині), а лікування проходило 64 дитини (20, 21, 23 – відповідно в кожному ізоляторі)¹¹.

Із середини 1932 р. внаслідок скорочення як мережі сиротинців, так і числа місць у них (Шугальова І., Молдавський Р., 2019 с. 80) приймати підкинутих та безпритульних дітей вже не було можливості. Наприклад, Вовчанська (Харківська область) райоздоровінспектура повідомляла до Охматдиту, що чотирьох надісланих їм дітей влаштовано до дитячого притулку імені 8-го березня, але наполегливо просили не надсилати до них дітей, бо місць у сиротинцях не було¹².

Дітей, яких підбирали з вулиці, просто нікуди було дівати. Позалаштункові наради чиновників свідчать про те, що вони просто безпорадні в ситуації з дитячими притулками. З одного боку, стан матеріальної забезпеченості дитячих притулків був настільки невтішним, що місцеві чиновники вже були ладні повідомляти про це центральні органи (навіть усупереч власним ваганням та інтересам). З іншого боку, всі усвідомлювали: щоб передавати підібраних на вулиці підкинутих дітей до закладів опіки, потрібно було насамперед поліпшити харчування в цих закладах та збільшити кількість місць у них. З початком перших голодових смертей селяни з метою врятування своїх дітей привозили їх до великих міст та залишали в людних місцях на базарах, вокзалах, просто на вулицях – з надією, що дітей підберуть добрі люди або міліція та передадуть до притулку. У розпал Голодомору практика підкидування дітей стрімко поширювалася. З Ямполья та Житомира надходили відомості про прагнення селян, які мали потрапити під депортацію, залишити своїх дітей віком до 15-ти років в Україні. Деякі родини домовлялися з родичами, щоб ті прийняли їх дітей до себе. Кількість таких родин ДПУ визначити не могло, але запевняло, що такі настрої селян досить поширені¹³. Непоодинокими були випадки, коли матері виносили дітей на перехрестя доріг і там їх облишали в надії, що малят хтось підбере та всиновить або приведе до притулку. Від матерів до притулків дітей не брали. Дитячі будинки могли й не прийняти дітей, яких приводили сторонні жінки: вимагалися докази, що це не їхні діти.

Свідок подій І. Семенін згадував, що в Кривому Розі батьки залишали дітей біля міськради на вул. Леніна або біля дитбудинку на вул. Українській, у Лебедині – На Сумщині, в м. Лебедин одним із таких «дитячих базарів» були кинуті кузні, що розташовувалися на розі вулиць Михайлівської та Чернелівської (на місці сучасного меморіалу). Неподалік була лікарня й дитячий притулок. Облишені в кузнях діти плакали, допоки й не вмирили. За споминами мешканки Лебедини Наталки Васись, вона, проходячи повз кузні, побачила, що одне маля скотилося на ковальське горно та все зранилося, сповзаючи по спечених головешках (Ткаченко Б., 1993, с. 178).

⁹ Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславщині... С. 80–83.

¹⁰ ЦДАВО. Ф. Р 342. Оп.3. Спр. 5063. Арк. 52.

¹¹ ЦДАВО. Ф. Р 342. Оп. 3. Спр. 5063. Арк. 73.

¹² ЦДАВО. Ф. Р 342. Оп. 3. Спр. 5063. Арк. 36.

¹³ Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. П 138. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 53.

Втім, часто надії батьків були надто примарними, щоб стати реальністю. Королівський Консул Королівства Італії в Україні писав у листі до Риму, що діти, яких батьки приводили до Харкова, залишали там, а самі поверталися до рідного села, щоб померти, займалися жебракуванням. Дівчатка років 9–10-ти ставали нянями для своїх менших братів та сестер, яким було по 3–4 роки. Вночі старші накривали менших своєю останньою одежиною, а самі вкладалися на голу бруківку, при цьому поставивши перед собою бляшанку для подавання. Діти лежали, плачучи на кожному розі й на сходах. Перехожі називали підкиднів «пуп'янками соціалістичної весни»¹⁴. Діти, яким дивом удавалося врятуватися з вимираючих сіл, намагалися самі пробитися до міст. Коли влада унеможливила всі спроби проникнути до центру, діти намагалися знайти притулок при радгоспах. Чимало безпритульних дітей та немовлят-підкидьків опинилося в Харкові, Одесі, Полтаві, інших промислових центрах, де згодом розгорнулися справжні конвеєри дитячої смертності.

Тільки в Харкові (де хоч формально вівся статистичний облік) констатували такий наплив підкиднів, що було зайнято майже 3 тис ліжок. У Дніпропетровську в січні 1933 р. зафіксовано 68 підкидьків, 34 з них були немовлятами. У лютому 1933 р. підкинутими виявилось вже 96 дітей, 41 з яких були немовлятами¹⁵. У Запоріжжі в цей же період щоденно фіксували по 10–12 підкидьків, у Мелітополі – по 10–18, у Кривому Розі – по 5–10¹⁶. У Бердичіві з 26 січня по 9 лютого 1933 р. підібрано 18 дітей-підкиднів, у Вінниці з 1 по 12 лютого 1933 р. – 13, у Гнівані (де розташовувалися залізничний вузол та дитбудинок) з 1 січня по 10 лютого знайдено 9, у Жмеринці (Жмеринський залізничний вузол) з 24 січня по 10 лютого – 11 дітей, у Проскурові з 20 січня по 13 лютого – 7, у Гайсині з 25 січня по 13 лютого – 11, у Немирові з 28 січня по 08 лютого – 6, у Тульчині з 10 січня по 11 лютого – 23, у Козятині (на вокзалі) з 01 по 11 лютого 1933 р. підібрано 8 дітей¹⁷. У спецдонесенні ДПУ до Вінницького обкому КП(б)У доповідалося про стан місцевого будинку матері та дитини, який у 1933 р. став місцем концентрації зібраних з вулиці дітей. Заклад розрахований на 40 дітей, але в ньому перебувало понад 100 найд. Немовлята годинами перебували без догляду, не миті, із закислими оченятами. У багатьох з них відзначалися зопрілості. Грудних дітей майже не брали на руки, не виносили на свіже повітря, що зумовлювало їх хворобливий стан¹⁸.

Марія Василівна Сударик з м. Переяслав, будучи мешканкою переяславського дитбудинку, згадувала: «Дітей маленьких багато підкидали. У наш дитбудинок дітей під парадні двері підкидали. Вранці дверей не можна було відчинити – східці повно укладено дітьми. У декого записочки були – як звати, якого року народження, звідки воно, а то й не було записочок. Ми виходили на східці, брали палички і торкали малюків. Таких маленьких діток забирали в «дом ребенка» біля 1-ої школи. Там утримували діток віком до трьох років. Дві жінки з «дома ребенка» приїжджали, в колясочку діток складали і везли в «дом ребенка». Як дітки підростали до трьох років, їх переводили до нас. Якщо прізвища дитини не знали, то замість прізвища називали «невідомий» і номер давали. І в школі такі діти не мали прізвищ, а звалися «невідомий» і номер. Вже як такі діти досягали відповідного віку, їм давали паспорти і присвоювали прізвища»¹⁹.

Як правило, підкидням давали імена співробітники притулку. Імена підбиралися або випадково, або за часом і місцем знаходження дитини, але були й винятки. Зокрема, прізвище Івану Васильовичу Майському, який був підкиднем, дали співробітниці богодухівського дитячого будинку. Хлопчика мати залишила на вокзалі, а сторонні люди передали його до притулку.

¹⁴ *Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки* / Наук. ред. укр. вид. Ю. Шаповал; Упор., вступ. ст. А. Граціозі; Передм. Н. Ф. Баллоні; Пер. з італ. М. Прокопович. Італійський інститут культури в Україні. – Харків: Фоліо, 2007. С. 162.

¹⁵ *Національна книга пам'яті жертв Голодомору. Дніпропетровська область*. Дніпропетровськ: Арт-Прес., 2008. С. 1095–1099.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Державний архів Вінницької області (ДАВіО). Ф. П 136. Оп. 3. Спр. 74. Арк. 4.

¹⁸ ДАВіО. Ф. П 136. Оп. 3. Спр. 74. Арк. 114–115.

¹⁹ *Голодовка: 1932–1933 роки на Переяславіщині...* С. 80–83.

Зранку вихователька розпитувала хлопчика, як його звати. Ім'я – Іван – він назвав, а от прізвища свого не згадав. Тоді вихователька й вимовила: «Ну, що ж, Ваню, тоді буде твоє прізвище Майський. Ваня Майський – запам'ятав?» (Ткаченко Б., 1993, с. 307–311).

Дивні імена знаходимо й поміж мешканців Ямбургського притулку (Дніпропетровщина), організованого в розпал Голодомору. Тут зустрічаємо семирічного Васю Глухонімого, Невідому Марфу, Артіль Дніпрова Хвиля Володимир²⁰.

З липня 1933 р. осередки Харківського Охматдиту вимагали від співробітників притулків обов'язково фіксувати імена дітей. У випадках, коли діти не знали свого імені (або коли йшлося про підкидьків-немовлят), дозволялося давати самим вихователям присвоїти імена²¹.

Імена загиблим від голоду і хвороб немовлятам давалися вже під час складання акту реєстрації про їх смерть. Під час вибору імені дуже часто вживалися аналогії (можливо, й несвідомі), які проливають світло на історію потрапляння дитини до притулку. У бланках реєстрації про смерть по запорізькому Будинку немовляти, де за 17 місяців Голодомору померло 788 дітей, зустрічаємо Ясельну Розу 9-ти місяців, Невідому Маню та Невідомого Васю – обоє померли у 4 роки 11 та 12 червня 1933 р.²²; Безфамільного Петю 4-х років; Найденую Раю 10-ти днів, померла унаслідок вродженої слабкості; Дождевую Женю 3-х років, Майскую Сіму 4-х місяців, померла 2 червня 1933 р. Інколи імена немовлятам-підкидькам давали й на честь відомих на той час особистостей, іноді враховувався період надходження дитини до притулку або дата смерті. Зокрема, дівчинка, яку нарекли Леся Українка, потрапила до запорізького Будинку немовляти у віці 8 місяців, тобто дата її народження збігалася з роковинами смерті письменниці. Але й мала Леся Українка прожила всього 8 місяців та померла напередодні чергової річниці народження поетеси – у лютому 1933 р. Не менш трагічно склалася доля маленької Анни Кареніної, яка знайшла смерть у Будинку немовляти 18 серпня 1933 р. внаслідок вродженої кволості у віці 7 днів.

Не виключено, що співробітники, коли давали дітям імена (часто після смерті в момент заповнення картки померлого), брали інформацію з календарів, де фіксувалися дати життя та портрети видатних на той час постатей. Імена, які зустрічаються в Книгах реєстрації актів про смерть по Сталінському району м. Запоріжжя за 1933 р., де розташовувався місцевий будинок немовляти – Свердлова Тамара, Маяковський Ігор, Лондон Аркадій, Бенеш Шура, Ахматова Анна, Максим Горький, Дем'ян Бедний, Карл Лібкнехт, Бернард Шоу²³ – викликають одне запитання: якими мотивами керувалися співробітники будинку, коли давали немовлятам такі прізвища? Це прояв байдужості? Чи кпини? Адже той же Бернард Шоу, який відвідав у СРСР якраз у липні 1933 р., написав у передмові до своєї п'єси *On the Rocks*: «...Я там не бачив людей, які б недоїдали; а діти були на вдивовиж кругленькі...»²⁴. Ім'ям цього «сталінського туриста» нарекли дитину, яка через тиждень після візиту Б. Шоу померла від голоду. Це був прояв фарсу, байдужості чи елементарна нелюдність? А може це була своєрідна інформація наступним поколінням, нам – з надією, що ми звернемо увагу на цей факт і через нього зрозуміємо масштаби трагедії, яка охопила тоді Україну? Зараз важко визначити психологічні чинники, якими керувалися і співробітники дитячих притулків, і чиновники.

Із прагматичної точки зору можна припустити, що більшовицький апарат мав би вбачати в дітях опору майбутнього свого режиму. Сироти, позбавлені батьківського тепла, але пригріті державою, могли б стати її вірними громадянами. Утім навряд чи є сенс шукати у людей, які допустили масовий дитячий мор, прояви людяності.

²⁰ Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 3348. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 14, 13, 3.

²¹ Голодомор 1932–1933 років у м. Харкові, столиці УСРР / Ред. кол.: В. В. Калініченко (голова), В. Ф. Верстюк, Л. М. Момот, Н. В. Лапчинська, Л. Б. Ровчак, А. В. Кісь, Н. М. Харченко; Упорядн.: О. С. Гнезділо, Н. В. Лапчинська, І. В. Шуйський, О. В. Сафонова. Український інститут національної пам'яті; Державний архів Харківської області. Харків: Оригінал, 2009. С. 204.

²² Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. Р-5593. Оп. 13. Спр. 321. Арк. 72, 73.

²³ Партико З. «Бернард Шоу, добро пожаловать в ад!». *День*. 2015, 31 июля.

²⁴ Цюпин Б. Заплющуючи очі. Видатні західні інтелектуали, які не витримали перевірки Голодомором. *День*. 2012, 24 листопада.

Як свідчать архівні документи, спецзаклади для малюків існували по всій території УСРР. За даними секретаря Дніпропетровського обкому КП(б) України Менделя Хатаєвича, в області (до неї входила і територія сучасного Запорізького краю) на початок квітня 1933 р. – вже після того, як відібрали все продовольство і стали вибірково рятувати людей – було розгорнуто мережу ясельних закладів і дитсадків на 100 тисяч дітей, «а за бортом этих домов имеется большое количество детей, которых некуда девать»²⁵. Діти-найди, що потрапили до сиротинців у роки Голодомору 1932–1933 рр., виховувалися там у дусі так званих нових людей. Свідок Голодомору в еміграції Ольга Йосипович поділилася власними міркуванням щодо долі найд у роки Голодомору: «Вони [влада – авт.] їх так вишколили цих піонерів, комсомольців. То були цвітлічні оці, ті вишколені діти. Бо вони їх виховували так. Знаєте, як ви маленькому щось кажете, воно те й робить. То були найліпші активісти. Вишколені. Із маленького вони туди прийшли. Їм дали їсти й пити, повдівали. І вишколили їх. Певно, що вони були більше за свою батьківщину й за все, бо вони так виховані були. І вони не знали, чи то Бог є чи нема, бо вони їх не вчили»²⁶. Інша очевидиця подій Голодомору стверджувала, що, переживши в дитинстві голод і клеймо «донька ворогу народу», назавжди закарбувала у свідомості відчуття страху, навіть дорослою, будучи в Америці, зустрічаючи полімена, боялася²⁷.

У притулках УСРР у роки Голодомору вижило вкрай мало дітей. Ще меншій кількості пощастило повернутися назад у родину. Згадуваний нами Іван Майський описував події кінця 1933 – початку 1934 рр.: «А через кілька місяців у дитбудинок почали приходити матері. Діти їх пізнають, плачуть. Жінки – до начальства, в ноги: оддайте діточок, спасибі, що прохарчували, спасибі, що не вигібли. І отих дітей і одпустили по домівках. Якби ви знали, як я ждав свою матір! Ні, не прийшла...» (Ткаченко Б., 1993, с. 307–311). У долі Івана Майського дива не сталося: мати, швидше за все, не вижила. Таких як він – підкинутих сиріт – залишилися десятки тисяч. Вони вижили та в пам'яті закарбувалися голодні роки настільки міцно, що дотепер з болем говорять про своє дитинство та юність.

Були й інші ситуації. За споминами миргородчанки Сергієнко Марії Степанівни, їхня сусідка здала дітей до місцевого притулку, а коли за ними повернулася – дітей вже не було: чи їх перевезли, чи, швидше за все, вони не вижили.

Далеко не завжди батьки, які поверталися за своїми дітьми в дитпритулки, могли їх забрати. Наведемо витяг зі свідчення Джунь Марії Миколаївни, уродженки с. Джунь Полтавської області. «Батьки повернулись через три місяці і застали в хаті лише бабусю, пухлу, без крихти хліба. Андрійка вона віддала до Личанського притулку місяць тому, коли відчула, що сили залишають її. Батько не чекав ранку, а пізно увечері, взявши в торбинку декілька сухариків, вирушив із хутора до дитячого притулку. Окрім няні, тієї ночі з обслуги нікого не було і, звісно, дозволу забрати сина додому він не одержав, але няня допомогла татові відшукати Андрійка серед сплячих дітлахів. Радості не було меж, худеньке тільце сина прилинуло до батька. Тато дав голодній дитині сухарика, розпитав у няні, де живе директор і поспішив до його помешкання. Але не застав його вдома, залишився чекати до ранку. Уранці разом із директором батько з'явився в притулку, та було запізно. Няня розповіла, що Андрійко плакав, корчився від болю, кликав тата, а потім затих назавжди. На тому місці, де лежав Андрійко, знайшли порожню торбинку, яку батько, поспішаючи, забув біля сина. Батько, почувши про смерть сина, знепритомнів, його відвезли до лікарні, де він довго лікувався. Похоронили Андрійка в братській могилі разом із дітьми, які померли тієї ночі»²⁸.

²⁵ Національна книга пам'яті жертв Голодомору. Запорізька область. Запоріжжя: Дике поле, 2008. С. 64.

²⁶ Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. III. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 100–113.

²⁷ Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. I. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 570–575.

²⁸ Джунь О. Чорні роки Миргородщини. Миргород: «Миргород», 2014. С. 44–46.

Отже, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. забрав життя мільйонів українців. Майже стільки ж дітей залишилися сиротами. Найді, яким вдалося вижити, майже все життя сподівалися, що батьки їх заберуть у родину, вони знову відчують родинне тепло та материнську любов. Більшість цих сподівань залишилися *Fata morgana*. Дітей виховували в державних інтернатах з їхньою злиденністю, байдужістю та ідеологічною зашарпаністю.

Голодомор назавжди трансформував українську ідентичність, оселив страх у свідомості людей, що його пережили, наніс непоправну психологічну травму дітям, на очах яких помирили рідні люди, малютам, яких батьки, намагаючись урятувати, підкидували до сиротинців, але й дитячі притулки в роки Голодомору стали конвеєрами дитячої смерті, назавжди забравши життя найневинніших жертв Голодомору-геноциду – дітей.

Список використаних джерел та літератури

Букреев Т., 2015. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя. Вип. 42. 67–72.

Букреев Т., 2019. *Досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в умовах формування радянського тоталітарного режиму*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України / Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк.

Діптан І., 1992. Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919–1932 рр.). В: *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 2. Київ: Наукова думка. 52–60.

Діптан І., 2002. Голодомори 1921–1923 та 1932–1933 років: проблема дитячої безпритульності в Українській СРСР. *Історична пам'ять*. № 1 – 2. 16–29.

Зінченко А., 2002. *Дитяча безпритульність у Радянській Україні у 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України / Одеський національний університет ім. І. Мечникова. Одеса.

Паращевіна О., 2005. *Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України / Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ.

Ткаченко Б., 1993. *Під чорним тавром: документи, факти, спогади*. Лебедин: ВВ «Білий лебідь», редакції журналу «ЖЛ».

Шугальова І., 2020. Радянські фабрики янголів: система патронатів напередодні та у роки Голодомору 1932–1933. *Вісник Київського національного університету*. Вип. 3 (146). 75–83.

Шугальова І., Молдавський Р., 2019. *Заклади державного піклування над дітьми напередодні та в роки Голодомору 1932–1933*. Запоріжжя: Інтер-М.

Inna Shugalyova, Roman Moldavskiy

VULNERABLE CHILDREN IN THE USSR PRIOR TO AND DURING THE YEARS OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE

The article analyzes the fate of children whose parents dropped them off at children's shelters during the Holodomor-genocide years. The causes and scope of this antisocial phenomenon are determined. Examples of the life path of individual witnesses show the post-traumatic experience of children who have become victims of being dumped. The author used an interdisciplinary methodology in her work, applying microhistorical and psychological tools, as well as general scientific methods of analysis, synthesis and principles of the historical approach.

The purpose of this article is to analyze the causes and rapid spread of such an antisocial phenomenon as runaway children, find out the sources of replenishment of this category, reflect on the fate of runaways on the eve and during the Holodomor-genocide.

The tasks of our article are to determine the causes of child abandonment, the scale of this antisocial phenomenon, to analyze the fate of abandoned children and to explain the post-traumatic syndrome for children who were abandoned during the Holodomor.

During the research, the author came to the conclusion that hundreds of thousands of Ukrainian children, whose parents tried to save them by taking them to children's shelters and leaving them there, became victims of the Holodomor. Naidas, who managed to survive almost all their lives, hoped that their parents would take them into the family, they would feel family warmth and motherly love again. Most of these hopes remained *Fata morgana*. Children were brought up in state boarding schools with their poverty, indifference and ideological raggedness.

The Holodomor forever transformed the Ukrainian identity, instilled fear in the minds of people who survived it, inflicted irreparable psychological trauma on children, in front of whom relatives died, babies whom their parents, trying to save, threw them into orphanages, but also children's shelters during the Holodomor years became conveyors child death, forever taking away the lives of the most innocent victims of the Holodomor-genocide – children.

Key words: Holodomor, genocide, children, victims, find, abandoned.

References

Bukryeyev T., 2015. Borot'ba z dytyachoyu bezprytul'nisty ta bezdohlyadnistyu u pershiy polovyni 20-kh rokiv XX st. na pivdni Ukrayiny (za materialamy Khersonshchyny) [The fight against child homelessness and neglect in the first half of the 20-s of the 20-th century in the south of Ukraine (according to the materials of the Kherson Region)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Zaporizhzhya. Vyp. 42. 67–72.* (In Ukrainian).

Bukryeyev T., 2019. *Dosvid podolannya dytyachoyi bezprytul'nosti ta bezdohlyadnosti na Pivdni Ukrayiny v umovakh formuvannya radyans'koho totalitarnoho rezhymu* [The experience of overcoming child homelessness and neglect in the South of Ukraine in the conditions of the formation of the Soviet totalitarian regime]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – istoriya Ukrayiny / Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet im. Lesi Ukrayinky. Luts'k. (In Ukrainian).

Diptan I., 1992. Problema dytyachoyi bezprytul'nosti na Ukrayini (1919 – 1932 rr.) [The problem of child homelessness in Ukraine (1919 – 1932)]. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. Respublikans'kyy mizhvidomchyy zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 2. Kyiv : Naukova dumka. 52–60.* (In Ukrainian).

Diptan I., 2002. Holodomory 1921–1923 ta 1932–1933 rokiv: problema dytyachoyi bezprytul'nosti v Ukrayins'kiy SRSR [The Holodomors of 1921–1923 and 1932–1933: the problem of child homelessness in the Ukrainian USSR]. *Istorychna pam'yat'. № 1–2. 16–29.* (In Ukrainian).

Zinchenko A., 2002. *Dytyacha bezprytul'nist' v Radyans'kiy Ukrayini u 20-kh – pershiy polovyni 30-kh rr. XX st.* [Child homelessness in Soviet Ukraine in the 20-s - the first half of the 30-s of the 20-th century]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – istoriya Ukrayiny / Odes'kyy natsional'nyy universytet im. I. Mechnykova. Odesa. (In Ukrainian).

Parashchevina O., 2005. *Rol' systemy narodnoyi osvity u podolanni dytyachoyi bezprytul'nosti v 20-kh – pershiy polovyni 30-kh rr. XX stolittya v Ukrayini* [The role of the public education system in overcoming child homelessness in the 20-s - the first half of the 30-s of the 20-th century in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – istoriya Ukrayiny / Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy universytet. Dnipropetrovs'k. (In Ukrainian).

Tkachenko B., 1993. *Pid chornym tavrom: dokumenty, fakty, spohady* [Under the black mark: documents, facts, memories]. Lebedyn: VV «Bilyy lebid'», redaktsiyi zhurnalu «ZHL». (In Ukrainian).

Shuhal'ova I., 2020. *Radyans'ki fabryky yanholiv: systema patronativ naperedodni ta u roky Holodomoru 1932–1933* [Soviet factories of angels: the patronage system on the eve and during the Holodomor of 1932–1933]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu. Vyp. 3 (146). 75–83.* (In Ukrainian).

Shuhal'ova I., Moldavs'ky R., 2019. *Zaklady derzhavnoho pikluvannya nad dit'my naperedodni ta v roky Holodomoru 1932–1933* [Institutions of state care for children on the eve and during the Holodomor 1932–1933]. Zaporizhzhya: Inter-M. (In Ukrainian).